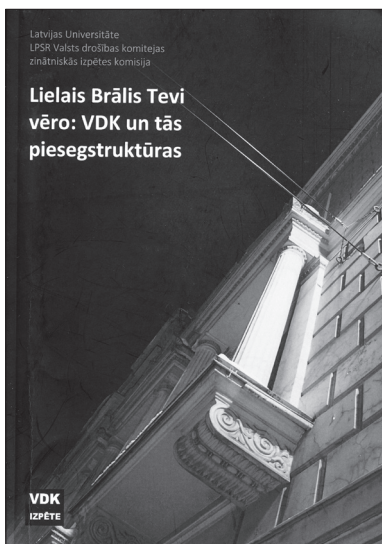

RECENZIJAS

Lielais brālis tevi vēro: VDK un tās piesegstruktūras. Ziņojumi starptautiskajā zinātniskajā konferencē 2016. gada 11., 12. un 13. augustā Rīgā. Autoru kolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā. VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 3. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitāte, 2016. 611 lpp.

VDK zinātniskās izpētes komisijas 3. sējums nenoliedzami piesaista uzmanību, jo papildus jaunu materiālu ienešanai vēstures pētījumu apritē tas ļauj spriest arī par komisijas akadēmiskās darbības virzību un pētījumu kvalitātes izmaiņām. Jau pavirši aplūkojot, redzams, ka, salīdzinot ar 2015. gadā izdoto pirmo krājumu, ir visai būtiski samazinājies publicēto pētījumu skaits, vienlaikus vērojama daudz lielāka uzmanība pret detaļām un faktiem. Cik lielā mērā un vai šī uzmanība attaisnojas, aplūkosim nedaudz tālāk. Sākumā gribētos pievērsties diviem vispārējās un vairāk vai mazāk teorētiskās dabas jautājumiem.

Kā jau tas formulēts grāmatas nosaukumā, 3. sējuma galvenajam pētījumu objektam būtu jābūt VDK piesegstruktūrām. Kas ar tām tiek saprasts, un kādā nozīmē šo terminu lieto rakstu autori? Kā pārskatā par VDK zinātniskās izpētes komisijas darbību norāda tās priekšsēdētājs Kārlis Kangeris, runa ir par struktūrām, “kuru pamatmērķis ir VDK un konkrētāk LPSR VDK uzdevumu izpilde, no skata rīkojoties nesaisītī ar VDK un tād arī ar tai līdzī nākošo reputāciju” (33. lpp.). Viņš aplūko dažādus piesegstruktūru skaidrojumus ārzemju avotos. Vācijas Demokrātiskās Republikas Valsts drošības ministrija savā vārdnīcā 1985. gadā tās ir definējusi kā “līdzekli, ko izmanto konspirācijas nolū-

kos izlūkošanas vajadzībām” (turpat). Faktiski identiska definīcija tiek dota uz Rietumiem pārbēgušā PSRS VDK virsnieka Vasilija Mitrohina “VDK leksikonā” (34. lpp.). Šie skaidrojumi ir parocīgi ar to, ka visai skaidri un noteikti ļauj identificēt struktūras, kas tiek izmantotas vai izveidotas kā piesegs spiegošanai pret ārvalstīm (piemēram, firma, kura izveidota, lai radītu legālu bāzi izlūkošanas darbībai), un tas arī saskan ar agrāko praksi, kad šis termins tika attiecināts uz tādām organizācijām kā Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrība, Latvijas Komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs. Nenoliedzami, to uzdevums bija ne tikai veidot piesegu izlūkošanas darbībām, bet arī ietekmēt ārvalstu pilsoņus un trimdas latviešus ar propagandas palīdzību, tomēr robeža starp abām funkcijām bija plūstoša. Taču K. Kangeris šo terminu attiecina arī uz daudz plašāku organizāciju loku, to skaitā tādām kā LPSR Centrālais Valsts arhīvs, LPSR Zinātņu akadēmija, Latvijas Republikāniskā arodbiedrību padome u.c. (35. lpp.).

Balstoties uz šādu skaidrojumu, Ingūnas Daukstes-Silasproģes rakstā kā piesegstruktūra raksturota Latvijas Miera aizstāvēšanas komiteja, Solveigas Krūmiņas-Koņkovas un Madaras Brūnavas rakstos – LPSR Reliģijas lietu pilnvarotā institūcija, bet Martas Starostinas rakstā – Vis-savienības akciju sabiedrības *Intūrists* Latvijas filiāle. M. Starostina sēcina, ka *Intūrists* bija VDK piesegstruktūra, jo “tā bija reāli eksistējoša ekonomikas, kultūras un sava veida politikas institūcija, kas darbojās noteiktā jomā, proti, tūrismā” (528. lpp.). Atbilstoši šādai definīcijai praktiski jebkura PSRS pastāvējusī organizācija var tikt definēta kā VDK piesegstruktūra (vismaz lielākās, kurās pastāvēja 1. daļa un kadru daļa). Tas atbilst priekšstatam, ka VDK bija visvarena organizācija, kas kontrolēja pilnīgi visu un izspiegoja visus, tātad arī visas valsts struktūras pildīja tās uzdevumus. Jautājums nav par to, vai šāds priekšstats ir pareizs, bet gan par to, vai tik plašs piesegstruktūras definējums ir noderīgs instruments pētniecībā, vai tas patiesībā nepārvēršas par birku, kuru var pielikt jebkurai institūcijai, it sevišķi tām, kuras ir bijušas saistītas ar ārzemju sakariem un slepenības režīmu? Piemēram, vai arī rūpnīcas VEF, Komutators, Alfa u.c. ir uzskatāmas par VDK piesegstruktūrām? Kā ar visāda veida sporta komitejām? Vai radošās savienības (Rakstnieku, Mākslinieku u.c.) ir traktējamas kā VDK piesegstruktūras?

Lai nenovestu diskusiju šajā jautājumā līdz absurdam, komisijai acīmredzot vajadzētu skaidrāk definēt, kā tā izprot šo terminu. Pirmkārt, vai termins “piesegstruktūra” ir attiecināms uz izlūkošanas darbībām pret ārzemēm vai arī pret PSRS pilsoņiem? Otrkārt, būtu jāatšķir

institūcijas, kas ir izveidotas kā VDK piesegstruktūras un kurām tā ir galvenā un noteicošā funkcija, no tādām, kuras šo funkciju pildīja noteiktos gadījumos un jautājumos. Piemēram, Reliģijas lietu pilnvarotā (RLP) institūcija varēja pildīt piesegstruktūras funkcijas, kad runa bija par garīdznieku piedalīšanos starptautiskos pasākumos, ar mērķi vākt informāciju un vervēt aģentūru ārzemēs. Taču ir diezgan absurdi reducēt šīs institūcijas funkcijas tikai uz čekas uzdevumu pildīšanu. Kā čeka, tā arī RLP paralēli un savstarpēji sadarbojoties veica tās funkcijas, kuras tām bija uzlikusi PSRS vadība, – kontrolēt un ierobežot reliģisko dzīvi. Treškārt, sarežģīts jautājums ir, vai jebkura institūcija, kura tādā vai citādā veidā tika iesaistīta kādu VDK interesējošu funkciju veikšanā, ir vērtējama kā piesegstruktūra? Šis jautājums ir sevišķi aktuāls *Intūrista* gadījumā. Kā liecina M. Starostinas raksts, sasaiste ar VDK te bija sevišķi cieša, kas izpaudās kā aktīvo un pensionēto VDK darbinieku iesaistē, tā arī pastāvīgā kontrolē, bet, traktējot *Intūristu* kā sava veida VDK filiāli, mēs aizmirstam, ka šī organizācija tika izveidota primāri ne jau ārzemnieku izspiegošanai, bet gan tādēļ, lai iegūtu valūtu un lai propagandētu PSRS politisko sistēmu, tajā skaitā pārliecinātu trimdas latviešus par Padomju Latvijas uzplaukumu. Izspiegošanas funkciju noteica ne tik daudz cerības savervēt aģentus ārzemnieku vidū, lai gan, ja izdevība radās, to nelaida garām, cik bailes, ka kopā ar labajām lietām (valūtu un pozitīvu skatījumu uz PSRS) ar ārzemniekiem var ieplūst arī sliktās – nevēlama informācija par dzīvi Rietumos un kritiska par dzīvi Padomju Savienībā. Ja esošie vai bijušie čekisti vai ar šo iestādi saistīti cilvēki pārsvarā tika iesaistīti *Intūrista* darbā, tas izrietēja no apzināšanās, ka sakari ar ārzemniekiem, valūtas un labu mantu pieejamība ir potenciāli korumpējoši padomju cilvēkam, tādēļ jānodrošinās ar tādiem, kuri vismaz teorētiski bija mazāk uzņēmīgi un varēja arī uzraudzīt visus pārējos.

Otrs jautājums ir teorētiskas dabas. Vairākos krājuma rakstos padomju režīms ir raksturots kā totalitārs J. Staļina laikā un kā autoritāri birokrātisks pēc tam. Var pieļaut, ka tā ir izpratne, kas ir akceptēta VDK izpētes komisijas pētnieku vidū, lai gan šāda vienprātība šķiet nedaudz aizdomīga, jo padomju režīma definīcijas ir viens no tiem jautājumiem, kur pētnieku viedokļi var būtiski atšķirties. Zinot, ka politikas zinātnē pastāv daudzi un visai atšķirīgi termini, kas tiek lietoti komunistisko režīmu definēšanai, būtu vēlams pamatot, kādā nozīmē un uz kādu autoru definīcijām balstās termini “totalitārs” un it sevišķi “autoritāri birokrātisks”. Ja termins “totalitārisms” attiecībā uz PSRS Staļina laikā ir

mazāk strīdīgs, tad autoritāri birokrātiskie režīmi jeb birokrātiskais autoritārisms tiek lietots, lai aprakstītu Latīņamerikas, Dienvidkorejas, Filipīnu u.c. valstu režīmus 60.–80. gados, kā arī mūsdienu Vladimira Putina Krievijas politisko režīmu. Nenoliedzamas ir birokrātiskā autoritārisma izteiktas līdzības ar padomju režīmu daudzos parametros, tomēr termina izvēle un interpretācija autoriem būtu jāpamato.

Runājot par krājumā ievietotajiem pētījumiem, vispirms gribētu norādīt uz diviem, kas recenzentes skatījumā ir interesantākie šajā krājumā. Pirmais ir jurista Jura Stukāna pētījums. Viņš analizē visas tiesu lietas, kas ir bijušas veltītas sadarbības fakta ar VDK konstatēšanai, un nonāk pie secinājuma, ka “visos gadījumos, kad pierādījumi aprobežojas ar VDK aģenta alfabētisko uzskaites kartīti, tiesa taisījusi spriedumu, ka nav iegūti pierādījumi, ka pārbaudāmā persona būtu apzināti sadarbojusies ar VDK” (74. lpp.), un ka ir izveidojusies noturīga tiesu prakse, kas par to liecina. Lai tiesas atzītu sadarbības faktu, jābūt aģenta ziņojumiem vai tiešām norādēm, ka šis aģents ir apzināti sniedzis ziņojumu. Ja šādu ziņojumu nav, tiesas, neapšaubot uzskaites kartīšu autentiskumu, uzskata, ka nevar pierādīt, ka persona **apzināti** sniegusi informāciju. Tā kā aģentu lietas nav pieejamas Latvijā, bet liecinieki (bijušie VDK darbinieki), ja tādi ir atrodami, parasti neko neatceras, ir izveidojusies, manuprāt, absurda situācija, kurā apzinātas sadarbības faktu nav iespējams konstatēt pat gadījumos, kad sadarbība ir bijusi un to pat atzīst pats aģents. J. Stukāns nonāk pie secinājuma, ka ir nepieciešams uzlabot sadarbības fakta konstatēšanas kvalitāti tiesās un “būtu jāpievērš uzmanība judikatūras atzinumam par sadarbības saturu un kvalitāti...” (77. lpp.).

Otrs raksts, kuram vēlētos pievērst lasītāju uzmanību, ir Dzintara Ērgļa pētījums, kas balstās uz Dundagas pagasta Dūmeles ciema iedzīvotāja Gustava Eltmaņa atmiņām. Jāuzteic ne tikai pati pieeja, balstoties uz viena cilvēka dzīvesstāstu, parādīt, kā 1945. gadā Kurzemē pēc vācu armijas kapitulācijas notika filtrācija, piemēram, ka tie bija robežsargi, kas savāca filtrējamās personas, pamatojoties uz vietējo informatoru ziņojumiem un, iespējams (tas ir palicis ārpus pētījuma ietvariem), uz trofeju dokumentiem, turklāt aizturēja ne visus pieaugušos vīriešus, kā varētu spriest no dažiem dokumentiem, bet gan izlases kārtībā. Samērā daudz atmiņu ir publicēts par filtrācijas nometnēm, tomēr nometne no nometnes atšķīrās, un G. Eltmaņa atmiņas būtiski papildina kopējo ainu. Uzteicama ir izklāsta skaidrība, raksta loģiskā struktūra. Protams, varētu pārnest, ka pārāk daudz vietas veltīts aizsargu darbības aprakstam

vācu okupācijas laikā, taču šo novirzīšanos no pieteiktā temata atsver tas, ka teksts ir interesants un atsedz mazzināmas laikmeta šķautnes. Dz. Ērgļa pētījuma kvalitāti nosaka tas, ka tas ir daudzu gadu darba rezultāts. Autors ir vairākkārt pierakstījis G. Eltmaņa atmiņas, vēlāk tās konfrontējis ar arhīva materiāliem, viņš kā vietējais iedzīvotājs labi pazīst vietas, par kurām ir runa, zina pieminētos cilvēkus. Tas viss ir devis iespēju izveidot interesantu pētījumu.

Divas publikācijas ir veltītas reliģisko organizāciju kontrolei un represijām pret garīdzniekiem. S. Krūmiņa-Koņkova ir pievērsusies reliģijas lietu pilnvarotā darbībai saistībā ar PSRS valsts drošības institūcijām. Rakstam nav skaidri definētas hronoloģiskās robežas. Tās parādās tikai darba secinājumos – 1950.–1970. gads, un nav skaidrs, kādēļ izvēlētas tieši tādas. Raksta galvenā tēma ir parādīt reliģijas lietu pilnvaroto (tādi bija divi – pareizticīgo baznīcas un pārējo konfesiju lietās) saistību ar drošības orgāniem. Raksts balstās uz plašu avotu bāzi un ir visai informatīvs, taču autore izteikti cenšas pierādīt tiešu un personīgu reliģijas lietu pilnvaroto saistību ar drošības orgāniem, kas nav grūti Staļina laika pilnvaroto gadījumā, bet īsti neatbilst situācijai 60. gados. Pāvela Pizāna iecelšanu RLP amatā 1960. gada sākumā varētu izskaidrot ar nejaušību – bija jāatrod piemērots nomenklatūras amats nežēlastībā kritušajam bijušajam “Cīņas” redaktoram un sameklēja pirmo brīvu esošo, bet šajā postenī P. Pizānam izdevās noturēties tikai līdz 1961. gada aprīlim. Izmantojot par ieganstu viņa piekrišanu atjaunotās Juzefovas baznīcas nodošanai ekspluatācijā – un šis jautājums recenzējamajā rakstā ir izklāstīts visai detalizēti –, P. Pizānu atcēla no amata. Toties Proleta Liepas iecelšana RLP amatā jau var liecināt par noteiktu tendenci. Viņa biogrāfijā nekādu tiešu saistību ar “orgāniem” nevar atrast, bet S. Krūmiņas-Koņkovas mēģinājums šādu saistību atrast, apgalvojot, ka aizdomīgi ir tas, ka nav zināms, ko viņš darījis no 1941. gada beigām līdz 1944. gadam (acīmredzot ārstējās pēc ievainojuma), kā arī argumentējot ar mācībām Vissavienības neklātienes juridiskajā institūtā, kuru absolvējuši arī daudzi pazīstami čekisti (112.–113. lpp.), ir “pievilks aiz ausīm”. Arī Latvijas Valsts universitātē bija studējuši daudzi čekisti. Vai tādēļ mums būtu jāuzskata, ka visiem to absolvējušajiem juristiem bija kāda saistība ar VDK? Varbūt tas liecina par institucionālā valsts un baznīcas attiecību modeļa maiņu un to, ka arī LKP CK bija teikšana un pilnīgi iespējams lielāka nekā LPSR VDK reliģijas lietu pilnvarotā jautājumā? Ja vēl atceramies, ka 60. gadu sākumā reliģija tika uzskatīta par “pagātnes palieku”, kura komunisma celtniecības gaitā drīz vien izzudīs, tad RLP posteņa

nozīmība, iespējams, arī mazinājās. Kaut ko par amata vietu birokrātiskajā hierarhijā liecina arī tas, ka ne P. Liepa, ne arī viņa pēctecis Eduards Kokars-Trops nebija izpelnījušies šķirkļus ne Latvijas Mazajā, ne arī Latvijas padomju enciklopēdijā. Tās ir tikai hipotēzes, tomēr par to būtu vērts padomāt. Turklāt personīga saistība ar VDK nemaz nebija nepieciešama, lai RLP sadarbotos ar šo iestādi.

Pēc S. Krūmiņas-Koņkovas publikācijas VDK izpētes komisijas 1. sējumā vairākas viņas nostādnes "Latvijas Avīzē" kritizēja Zigmārs Turčinskis (13.03.2016.). Acīmredzot šīs kritikas kontekstā visai sīki tiek aplūkots jautājums par Valerijana Zondaka un Henrika Tropa iespējamo sadarbību ar padomju drošības orgāniem. Tomēr no teksta īsti nav skaidrs, kāpēc tik nežēlīgi vajāja Kazimiru Duļbinski.

Kopumā var teikt, ka šis raksts ir vērtīgs izziņas avots interesentiem. Tomēr jānorāda uz vairākām faktoloģiskām kļūdām. 134. atsaucē 107. lpp. teikts, ka vēlākais VDK priekšsēdētājs Aleksandrs Šeļepins esot vadījis partizānu kustību, kas nav taisnība. 1941. gadā kā Maskavas pilsētas komjaunatnes komitejas darbinieks viņš bija nodarbojies ar komjauniešu (to skaitā Zojas Kosmodemjanskas) vervēšanu diversantu vienībās, bet nekad nebija partizānu kustības vadībā. 109. lpp. pieminētais Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks 1961. gadā bija nevis Vilis, bet gan Viktors Krūmiņš.

Savukārt Madaras Brūnavas rakstā vēstīts par reliģijas lietu pilnvaroto un VDK īstenoto baptistu un septītās dienas adventistu kontroli 1944.–1953. gadā. Lai gan par šo tematu jau ir publikācijas, M. Brūnavas raksts aplūko vairākus agrāk nepietiekami analizētus aspektus un tādējādi veido pienesumu jautājuma pētniecībā. Zināma raksta, tāpat kā dažu citu šā krājuma rakstu, problēma ir paļaušanās uz viena arhīva fonda (šajā gadījumā reliģijas lietu pilnvarotā – Latvijas Valsts arhīva 1448. fonda) materiāliem. Piemēram, interesants materiāls ir Aizputes pilsētas darbaļaužu deputātu izpildu komitejas vēstule reliģijas lietu pilnvarotajam 1948. gadā par septītās dienas adventistu bērniem, kas sestdienās neapmeklēja skolu, kas acīmredzot ir jāskata ne tikai reliģijas lietu, bet arī padomju izglītības politikas kontekstā.

Mārtiņa Dātava un Jāņa Ķerusa raksti savā ziņā ir līdzīgi, abi balstās uz krimināllietām par pretpadomju izpausmēm, un abos ir aptverti īsi laika posmi. M. Dātava rakstā ir aplūkoti pretpadomju skrejlapu izplatīšanas gadījumi 1953.–1956. gadā, bet J. Ķerusa rakstā – 1957. gada krimināllietas par pretpadomju propagandu un aģitāciju. Var saprast, ka laika posma izvēli noteica tas, ka 50. gadi bija visai turbulents periods

tieši no protesta formu attīstības viedokļa. Abi raksti ir interesanti, tomēr tik īsu laika periodu izvēle īsti neattiecinājas ne vienā, ne otrā gadījumā. Par skrejlapu izplatīšanu ir mazs izlases kopums, kas nepieļauj kaut kādu statistisku likumsakarību identificēšanu. 1957. gada lietu izvēli ir noteikusi pētnieciskā hipotēze par 1956. gada Ungārijas notikumu ietekmi, taču rakstā tas izpaužas vairāk virspusējas konstatācijas līmenī, jo jādodomā, ka iztīrītais krimināllietu materiāls nav ļāvis šo jautājumu aplūkot dziļāk. Tas, kas mūs interesē, ir tendenču konstatēšana, kas acīmredzami nav identificējama tik īsos laika posmos. Protams, krimināllietu pētniecība ir visai darbietilpīga, kas arī, iespējams, ir noteicis šādu izvēli. Šķiet, ka produktīvāka varētu būt atsevišķu krimināllietu dziļāka izpēte, sava veida mikrovēsture, kas detalizētāk parādītu vidi, kurā dažādas protesta izpausmes radās. Tāpat arī vērā ņemams pētījumu temats būtu, kā mainījās drošības orgānu darbība propagandas un aģitācijas lietu izmeklēšanā 50. gados.

Ulda Krēslīņa raksts par VDK un represīvās psihiatrijas praksi 60.–80. gados risina problēmu, kurai Latvijas vēsturnieku pētījumos nav tikusi veltīta pienācīga uzmanība un kas saasinājās pirms pieciem gadiem, kad atklājās, ka cilvēkiem, kas padomju laikos tika pasludināti par psihiski slimiem politisku iemeslu dēļ, joprojām šis zīmogs nav noņemts. Darbam ir skaidri formulēts uzdevums – pētīt ekspertu psihiatru līdzdalību 20. gadsimta otrajā pusē notikušajos izmeklēšanas un tiesas procesos Latvijas PSR. Aplūkojot konkrētas politiskās lietas, autors nonāk pie secinājuma, ka tajās nav saskatāmi konkrēti kritēriji, kāpēc tiek nozīmēta psihiatriskā ekspertīze, un ka šāds lēmums nereti balstījās uz izmeklētāja subjektīvo viedokli. Savukārt tiesu ekspertīze bija subjektīva, neprofesionāla un, iespējams, atkarīga no politiskām nostādnēm.

Kopumā pozitīvi vērtējot pētījumu, jānorāda uz dažiem aspektiem, kuri būtu pelnījuši skaidrākus formulējumus. Lasot rakstu, sākumā nav skaidrs, ko autors saprot ar represīvo psihiatriju. Izskaidrojums ir tikai raksta beigās 1023. atsaucē, lai gan tam vajadzēja būt pamata tekstā un raksta sākumā. U. Krēslīņa skatījumā “psihiatrija iegūst represīvu raksturu [...] kad tiek izmantota kādu citu ar ārstniecību nesaistītu, visbiežāk – politisku mērķu sasniegšanai” (395. lpp.). Otrs iebildums ir tas, ka autors nekonceptīvi ievēro paša novilktais hronoloģiskās robežas un pievēršas arī Staļina laika represīvajai psihiatrijai, tomēr nerodas pilnīga skaidrība, kas ar to tiek saprasts – vai patiešām psihiatrijas izmantošana politiskiem mērķiem vai arī tomēr vispārējais stāvoklis psihiatriskajās

cietuma slimnīcās, attieksme pret pacientiem? Lieks ir rakstā aplūkots pretpadomju vēstuļu rakstīšanā apsūdzētā Nikolaja Kmita gadījums 1949. gadā, kad tiesu medicīniskā ekspertīze vispirms viņu atzina par pieskaitāmu, bet jau pāris mēnešu vēlāk – par psihiski slimu (382. lpp.). Šķiet, ka šim gadījumam ir vairāk sakara ar korupciju un bērnu centieniem pasargāt sevi no sekām, pie kurām varētu novest tēva notiesāšana. Jānorāda uz zināmām neskaidribām tekstā, kas traucē saprast autora domu. Tā nesaprotams ir 1010. atsaucis teksts – vai Sočņeva un Rusinova ir viena un tā pati persona? Tāpat 1011. atsaucis nerada skaidrību, ko īsti autors grib pateikt, norādot uz to, ka Eduards Kuzņecovs kādu laiku strādājis Rīgas psihoneiroloģiskajā slimnīcā?

I. Daukstes-Silasproģes apjomīgais pētījums par Latvijas Miera aizstāvēšanas komitejas darbību 1951.–1990. gadā uzrāda vairākas problēmas. Autore ārkārtīgi rūpīgi izklāsta visu, kas ir atrodamas izmantotajos avotos (Miera aizstāvēšanas komitejas arhīva fondā, avīzēs, Andra Vējāna un Augusta Lediņa brošūrās), bet raksts rada iespaidu, ka nav īsti skaidrs, kāds ir pētījuma mērķis. Tāpat arī rodas sajūta, ka dokumentos rakstītais tiek uztverts kā absolūta patiesība, respektīvi, nav saskatāma distance starp materiālu un pētnieku. No šejienes apgalvojumi, ka “LPSR iedzīvotāju ikdienu bija cieši saistīta ar miera kustību...” (156. lpp.). Cik atceros, šī ciešā saistība izpaudās laiku pa laikam, bet neregulāri, nepatīkamā nepieciešamībā maksāt kaut kādas naudas summas šai komitejai, kas, iespējams, bija viena no vismistiskākajām un visvirtuālākajām padomju sabiedriskajām organizācijām. Pieļauju, ka bija iestādes un cilvēki, kuri šo saistību izjuta vairāk, bet nedomāju, ka vidusmēra Padomju Latvijas iedzīvotājs vispār daudz domāja par Miera aizstāvēšanas komiteju un miera kustību. Rakstā netiek analizēts sava laika politiskais konteksts, kurš ietekmēja Miera aizstāvēšanas komitejas darbību. Staļina laiks, 50. gadu vidus starptautiskā saspīlējuma atslābums, *detēnte*, Gorbačova “jaunā domāšana” – tas viss ietekmēja padomju politiku šajā jomā, un raksts būtu daudz ieguvis, ja šīm izmaiņām būtu mēģināts izsekot, cik nu tas ir iespējams tik virtuālas organizācijas kā Miera aizstāvēšanas komiteja gadījumā, kaut vai mēģinot noskaidrot, vai un kā mainījās komitejas locekļu atlases politika. Rakstā ir mēģināts nedaudz aplūkot jautājumu par naudas vākšanu, taču tas varētu būt visai interesants temats pētījumam. Runājot par naudu, gribas pajautāt: vai patiešām speciālajās tūristu grupās Miera reisos varēja tikt par devīgākām iemaksām Miera fondā, kā apgalvots 194. lpp.? Ja tas tā būtu, iemaksu apjoms noteikti būtu daudz lielāks!

Tiek izdarīts secinājums, ka Miera komiteju nevar uzskatīt par sabiedrisku organizāciju, kam pilnībā var piekrist. Taču, ja raksta mērķis bija parādīt, ka komiteja bija VDK piesegstruktūra, tas nekādi netiek īstenots. Nav arī skaidrs, kāpēc pielikumā ievietota Miera komitejas darbības hronika. Katrā ziņā šī tēma ir tāda, kurā nevar iztikt bez plašāka dokumentāra (LKP CK, Ministru padomes) materiāla un bez plašāka politiskā konteksta izpratnes. Neizpratni rada arī daži apgalvojumi, kurus var diezgan viegli noskaidrot vai nu arhīvā, vai arī publicētajos avotos. Tā patiesībai neatbilst apgalvojums, ka Jānis Jurgens no 1940. līdz 1941. gadam bijis vai nu PSRS NKVD, vai NKGB darbinieks, tāpat arī, ka viņš 1941.–1946. gadā bijis LKP CK sekretārs (384. atsauce).

Otrs raksts šajā tematiskajā klasterī ir Martas Starostinas darbs par padomju ideoloģijas un propagandas izpausmēm *Intūrista* Rīgas nodaļā 1971.–1985. gadā. Faktiski rakstā ir runa ne tik daudz par propagandu un ideoloģiju, cik par to, kāda bija VDK ietekme šajā institūcijā un kā tā izpaudās kadru sastāvā. Pozitīvi vērtējams tas, ka autore visai pamatīgi raksturo izmantotos avotus, lai gan detalizācijas pakāpe ir pārāk augsta, turklāt nav skaidrs, kādēļ avotu apskats izvietots divās vietās – 497.–499. un 523. lappusē. Kopumā rakstam ir visai bagātīga avotu bāze, tomēr varētu vēlēties, lai analīze būtu sistemātiskāka. Raksta uztveramību palielinātu arī atteikšanās no sižetiem, kam nav tieša sakara ar aplūkojamo tēmu, piemēram, garš citāts par *Intūristu* PSRS 30. gados (500.–501. lpp.) vai par VDK darbībām Somijā sakarā ar *Baltijas brīvības kuģa* akciju 1985. gadā (507. lpp.).

Uztveri traucē arī terminoloģiskas un, iespējams, tulkošanas neprecizitātes un politiskā konteksta neizpratne. Tā 499. lpp. ir teikts: “Saskaroties ar PSRS un ārvalstu idejām, varētu tikt iedragāts *tautas demokrātijas* valstu stāvoklis PSRS.” Te jāpaskaidro, ka Padomju Savienības sastāvā nebija nekādu tautas demokrātijas valstu, un tekstā acimredzami domāts kaut kas pavisam cits. Tāpat 508.–509. lpp. tiek uzskaitītas LPSR VDK nodaļas un apgalvots, ka bija speciāla nodaļa, kura nodarbojās ar trimdas latviešiem. Patiesībā uzskaitītās ir daļas, kuru sastāvā bija nodaļas. Ar trimdas latviešiem nodarbojās 5. daļas 1. nodaļa (sk. Alda Bergmaņa un Induļa Zālītes rakstu Latvijas Vēsturnieku komisijas 19. sēj., 451. lpp.).

Spriežot pēc raksta secinājumos teiktā, autore polemizē ar kādu izteikumu par to, ka *Intūrists* ir bijis VDK virsnieku pensionēšanās vieta. Autore ir veltījusi visai lielas pūles darbinieku sastāva un biogrāfiju iztīrīšanai. Taču šajā analīzē trūkst sistēmas. No M. Starostinas rakstā aplūkotojumiem materiāliem var izdarīt secinājumu, ka pastāvēja vairākas darbinieku kategorijas, kam bija saistība ar VDK: 1) VDK štata darbi-

nieki, kas uzraudzīja *Intūristu*; 2) VDK darbinieki, kas vienlaicīgi strādāja abās darbavietās – VDK un *Intūristā*; 3) pensionētie VDK darbinieki; 4) uzticības personas un informatori. Diemžēl autore šādus secinājumus neizdara. Raksts noteikti būtu ieguvis no skaidrākas un fokusētākas analīzes, jo ir starpība starp štata VDK darbinieku un caurkritušu nomenklatūras darbinieku, kas ir piezemējies viesnīcas “Latvija” šveicara amatā, kurš pēc definīcijas paredzēja sadarbību ar VDK. Rakstā parādās arī “blata” un ģimenes saišu pavediens, diemžēl tas netiek izvērst. Tāpat arī neatradu pietiekami skaidru atbildi uz jautājumu, kuru autore iztīrā 526.–527. lpp.: vai patiešām visi gidi-tulki bija VDK aģenti? Jānorāda, ka 1243. atsaucē (504. lpp.) sajaukti kopā divi Vladimiri Baranovski. Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes darbiniekam nav nekā kopīga ar 1950. gadā dzimušo krievu starptautisko attiecību un drošības pētījumu speciālistu, kas 1992.–1996. gadā strādāja SIPRI, bet šodien ir Krievijas ZA akadēmiķis.

Savā ziņā īpašu vietu šajā krājumā aizņem Artura Žvinkļa pētījums par valsts drošības iestāžu vadošo darbinieku identifikāciju LKP CK nomenklatūras kadru personas lietu kolekcijā. Tas ir turpinājums 1. sējumā aizsāktajam pētījumam, kurā bija identificēto personu biogrāfijas, bet trūka šo biogrāfiju analīzes. Šajā rakstā šāda analīze ir, taču diemžēl tā nav pilnīga. VDK vadošo darbinieku biogrāfiju analīze ir ļoti interesanta, bet diemžēl apraujas ar 60. gadu sākumu. Interesanti sižeti, protams, ir arī viņu saņemtie apbalvojumi un ārzemju braucieni, taču griežtos vairāk zināt par komplektēšanas avotiem (no kurienes cēlušies, nodarbošanās pirms darba drošības orgānos), etniskā sastāva un izglītības dinamiku, tāpat arī to, kā vadošo darbinieku karjeru ietekmēja VDK izveidošana 1954. gadā un ar to saistītā jaunā kadru politika, kas paredzēja, ka čekas virsniekiem obligāta ir augstākā izglītība. Varētu iebilst, ka interesenti var paši veikt šādu analīzi, balstoties uz drošībnieku biogrāfijām, kas publicētas 1. un 3. sējumā. Taču biogrāfijās pielikumā nav norādīti tādi svarīgi rādītāji kā tautība, dzimšanas vieta, izglītība, un tas būtiski samazina patstāvīgas analīzes iespējas.

Kā redzams no šā apskata, rakstu kvalitāte ir visai atšķirīga, pastāv arī neatrisinātas un diskutablas problēmas, tomēr publikācija kopumā nenoliedzami palielina mūsu zināšanas un izpratni par VDK, kā arī tās ietekmi uz dažādām jomām un struktūrām. Vēl jāpiebilst, ka grāmatu ir ļoti grūti lasīt gan formāta, gan noformējuma un informācijas pārbagātības dēļ. Šis ir tas gadījums, kad redaktora stingrā roka būtu nepieciešama, nevis lai papildinātu, bet gan lai samazinātu informācijas apjomu un tādējādi padarītu grāmatu vieglāk uztveramu. Šeit ir noticis tieši

pretējais. Akadēmiskajā literatūrā reti var sastapt grāmatu, kurā zemsvītras piezīmes aizņem gandrīz tikpat daudz vietas kā pamatteksts. Nav skaidrs, kādēļ vajadzīgs zemsvītras piezīmēs pārrakstīt veselas personas lietas vai pat krimināllietas (296.–297. lpp.). Dažkārt piezīmēs tiek atkārtota informācija, kas ir dota tekstā, piemēram, A. Žvinkļa rakstā pielikumā ir J. Šalma, J. Bungas u.c. biogrāfijas, kas ir atrodamas arī zemsvītras piezīmēs. Nenoliedzami, ir interesanti lasīt izvērstas biogrāfijas, tomēr tad rodas jautājums, kādēļ dažiem personāžiem tās ir ļoti izvērstas, bet citiem tādu nav, vai arī tās ir ļoti lapidāras. Piemēram, 352. atsaucē Viktora Blūma biogrāfija aizņem 2/3 lappuses, bet Iman-tam Andersonam 364. atsaucē veltītas trīs rindiņas. Tā kā Andersons bija LKP CK ideoloģiskais sekretārs, raksta kontekstā viņam vismaz teo-rētiski varēja būt lielāka nozīme nekā arodbiedrību vadītājam Blūmam. Dažkārt tiek sniegtas ziņas par personām, kurām vispār nav tiešas saistības ar aplūkojamo tematu. Tā 513. lpp. tiek runāts par restorāna “Lat-vija” direktora Viļņa Straumes saistību ar VDK, bet no teksta nekļūst skaidrs, kāda tā bijusi, nav arī izvērstas biogrāfijas, kas varētu ienest kādu skaidrību. Toties ir dota Alberta Kaula biogrāfija, kam šajā kon-tekstā nav nekādas nozīmes. Ir ļoti daudz liekas, lai gan varbūt kādam arī interesantas informācijas ne tikai par biogrāfijām, bet arī citiem jau-tājumiem. Kādēļ mums vajadzētu zināt Kirova ielas 57. nama vēsturi (1140. atsaucē)? Lieka un, iespējams, kļūdaina informācija ir arī 968. at-saucē. Romāns Ungerns-Šternbergs, kurš darbojās Mongolijā Krievijas pilsoņu kara laikā, bija no Igaunijas (Tallinas), un viņam nevarētu būt nekāda sakara ar Purmsātiem. Tipisks nevajadzīgi skrupulozas informā-cijas piemērs ir arī teksts 308. lpp.: “PSRS Traktoru un lauksaimniecības mašīnbūves ministrijas Ziemeļu un Rietumu rajonu lauksaimniecības mašīnbūves galvenās pārvaldes Rīgas Valsts lauksaimniecības mašīnbū-ves rūpnīcas *Rižseļmaš* strādnieks Viktors Rokutovs...”. Raksta kontekstā svarīgs ir minētais cilvēks, bet lauksaimniecības mašīnu rūpnīcas admi-nistratīvajai piederībai nav nekādas nozīmes. Šādu piemēru ir pietie-kami daudz. Jāatzīmē arī noformējuma dīvainības. Tā grāmatai ir divi satura rādītāji – ar rakstu nosaukumiem un izvērstais, taču nevienā no tiem nav minēti rakstu autori. Vai tā būtu bijusi vēlēšanās radīt iespaidu, ka tas ir kolektīvs darbs, nevis rakstu krājums? Šādas aizdomas pastip-rina arī tas, ka atsauces numurētas nevis katra raksta, bet gan grāmatas ietvaros. Tas var atbaidīt no šī krājuma lasīšanas daudzus interesentus.

Daina Bleiere